ئاوڕدانەوەیەک لە سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی لە پارچەکانی کوردستان

بابان ئەلیاسی*

گەرچی ڕێبەرانی بزووتنەوە ڕزگاریخوازەکانی کورد لە هەموو کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیست، وەک شێخ سەعید پیران، قازی محەممەد، شێخ مەحموود بەرزەنجی، شێخ عەبدولسەلام بارزانی، شێخ ئەحمەد بارزانی، مستەفا بارزانی، هەموویان کەسایەتیی ناسراوی دینی بوون، بەڵام هیچکامیان ئیسلامی نەبوونە. هۆکاری سەرەکیی پشتیوانیی خەڵک لەو ڕێبەرانەش، ئەگەڕێتەوە بۆ هەڵوێستە نەتەوەیییەکانیان و داکۆکییان لە پرسی نەتەوەیی کورد

لەم نووسراوەیەدا، تەنها پەرژاومەتە سەر سەرهەڵدان و گەشەی ئیسلامی سیاسی لە باشوور، باکوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستان. هەوڵ دراوە، تیشک بخرێتە سەر قۆناغەکانی سەرهەڵدان و گەشەی ئیسلامی سیاسی لە بەشە جوداکانی کوردستان، بە تایبەت، لە دەیەی هەشتای سەدەی ڕابردوودا. لەم باسەدا، ڕەهەندەکانی دیکەی وەک: پەیوەندیی نەتەوە و وئایین لە کوردستان، دەوری کەسایەتییە دینییەکان لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازیی کوردستان، پەیوەندیی ئیسلام و پێناسەی نەتەوەیی کورد و هتد، باس نەکراوە.

پێشەکی

چەمکی ئیسلامی سیاسی، واژەیەک/ چەمکێکی نوێیە. گوتاری ئیسلامی سیاسی لە سەر بنەمای پێناسەی ئیسلامی دانراوە و ئەم پێناسەیەش، بۆتە چەقی چالاکییە سیاسییەکانی. چەمکی ئیسلامی سیاسی، بە زۆری بۆ ناساندنی ئەو ڕەوتە ئیسلامییانە بە کار دێت کە دەیانەوێ حکومەت یان دەوڵەتی ئیسلامی کە لە سەر بنەمای پرەنسیپە ئیسلامییەکان دامەزرابێت، پێک بێنن. هێندێ ڕەوتی ئیسلامگەرا وەک میانەڕۆ و پراگماتیک سەیریان دەکرێ، بەشێکیشیان وەک توندئاژۆ.

دوای ڕووخانی ئیمپراتوریی عوسمانی، وڵاتانی عەرەب لە سەر بنەمای ناسیونالیزمی عیلمانی دروست کران. لە هەمانکاتیشدا، بیری دروست کردنی ڕێکخراوی ئیسلامی گەشەی کرد. محەمەد ئەیوب پێی وایە کە ئەم ئیسلامی سیاسییەی کە ئەمڕۆ لە ئارادایە، دیاردەیەکی نوێیە و ڕیشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی دنیای موسڵمان، لەگەڵ زاڵ بوون و بەهێز بوونی ئەوروپییەکان و، پاشان دژکردەوەی موسڵمانەکان بە هێژموونی ئەوروپییەکان.[1] دەکرێ گەشە و سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی بگەڕێنینەوە بۆ چەند هۆکاری سەرەکیی وەک: وڵامێک بۆ کۆلۆنیالیزم وگەشەی سەربازی و ئابووریی ڕۆژئاوا، زیندوو کردنەوەی خەلافەتی ئیسلامی دوای ڕووخانی ئیمپراتووریی عوسمانی و، هەروەها ململانێ لەگەڵ سەرهەڵدان و گەشەی ناسیۆنالیزم لە سەرەتاکانی سەدەی بیست لە وڵاتانی ئیسلامی.

حەمید بۆزئەرسلان، دوو قۆناغی مێژوویی گرنگ وەبیر دێنێتەوە. یەکەم ساڵی ١٩٢٨، کە ڕێکخراوی برایانی موسڵمان لە لایەن حەسەن ئەلبەنا، لە میسردادەمەزرێ. قۆناغی دووەمیش، ئەکاتە ١٩٦٦، ئەویش کاتێکە کە سەید قوتب، کە ئەندامێکی دیار و ناسراوی برایانی موسڵمان بوو، لە سێدار دەدرێ. کەچی پەنا بردن بۆ چەک لە وڵاتانی موسڵمان، لە بەرنامەی برایانی موسڵماندا نیە، بەڵام لە چەند کرداری سەربازیدا بەشداری دەکەن، کەدەتوانین ئاماژە بە کاتی دابەش بوونی فەلەستین لە ١٩٤٨و، پاشان لە شۆرشی میسر لە ١٩٥٢ بکەین.

دوو ڕووداوی گرنگ لە ساڵی ١٩٧٩، واتە بە دەسەڵات گەیشتنی ئیسلامی سیاسی لە ئێران، لە سەرەتای ساڵی ١٩٧٩، هەروەها هێرش و ئابلۆقەدانی مەککە لە لایەن بزووتنەوەی جهیمان، لە ٢٠ی نوامبری ١٩٧٩، وەک دوو ڕووداوی گرنگی ساڵی ١٩٧٩ سەیر دەکرێن. ئەم گرووپە کە بە توندی دژی سیستەمی پاشایەتی عەربستان بوو، لە لایەن جهیمان ئەلعوتەیبی و محەمەد بن عەبدوڵلا ئەلقەحتانی ڕێبەرایەتی دەکران[2] ئەو هێرشە نزیک دوو حەفتە درێژەی کێشا، سەدان و بگرە هەزاران کەس لەو پەیوەندییەدا گیانیان لە دەست دا. بەشێک لەوان حاجی بوون کە بۆ حەج چووبوونە عەرەبستان. ئەم ڕووداوە، جیا لەوەی ئەم وڵاتەی تووشی قەیرانی گەورە کرد، لە ئاستی جیهانیشدا دەنگدانەوەی زۆری هەبوو. ئەم دوو ڕووداوە، دەکرێ وەک قۆناغێکی گرنگی گەشەی ئیسلامی سیاسی

نێویان لێ ببرێ.

سەبارەت بە سەرچاوەی ئایدۆلۆژیی ئیسلامی سیاسی، ئەبوبەکرعەلی لەسەر ئەو باوەڕەیە کە سەرچاوەی ئایدۆلۆژیی جەریانە ئیسلامییە سەردەمییەکان، دەگەڕێتەوە بۆ بزووتنەوە و کەسایەتییە ئیسلامییە نوێخوازەکانی، وەک جەماڵەدین ئەلئەفغانی، خەیرەدین تونسی و محەممەد عەبدۆ.[٣]

سەبارەت بە پێناسەی ئیسلامی سیاسی، زۆربەی نووسینەکان لە ڕۆژئاوا، لەو باوەڕەدان کە بزووتنەوە و کەسایەتییە ئیسلامی و دینییەکان، ئیسلامخوازی یان ئیسلامی سیاسی، وەک ئامرازی سیاسی بۆ بەدەستهێنانی ڕەوایی (مشروعیت) و دەنگ وەرگرتن لە خەڵک بە کار دێنن. لەم پەیوەندییەدا بۆ وێنە، ئاریێ. کنودسن، پێی وایە کە ئیسلام بۆ سیاسەت، وەک ئامرازێکی سیاسی کەڵکی لێ وەردەگیردرێ.[٤] لای خۆیەوە، گویلەن دنوئیە، ئیسلامی سیاسی وەک ئامراز سیاسیچاولێدەکا کە لە لایەن ئیسلامییەکانەوە بۆ گەیشتن بە دەسەڵات بە کار دێت و ئیسلامی سیاسی، جۆرێکە لە بە ئامراز کردنی ئیسلام لە لایەن ئەو تاک، گرووپ و ڕێکخراوانەوە کە ئامانجی سیاسییان هەیە.[٥] بروینۆ ئێتییەنیش هەمان بۆچوونی هەیە و پێی وایە ئیسلامگەرایی بە کار هێنانی سیاسیی ئیسلامە لە لایەن ئەکتەرە دژە نوێخوازییەکانەوە، کە نوێخوازی وەک هێرش بۆ سەر پێناسەی نەتەوەیی و دینیی خۆیان دەزانن.[٦] بە پێچەوانە، هێندێ ئیسلام ناسیش وەک ئولیڤیە ڕوا، ئیسلام وەک ئیدۆلۆژی پێناسە دەکەن.[٧]

بۆ گراهام فولر،[٨] بە گشتی ئیسلامی سیاسی و یان ئیسلامگەرایی، دەتوانێ وەک: کۆمەڵێک بیر و باوەڕ سەیر بکرێ، کە لە سەر شێوەی بە ڕێوە بردن و ڕێکخستنی کۆمەڵگەی موسڵمانی هاوچەرخ، هەڵوێست و قسەی خۆی هەیە. بە بۆچوونی محەممەد ئەیوبیش، بۆ ئەلمەودوودی خۆی، کە وەک یەکێک لە گەورە تیوریسیەنەکانی بزووتنەوە ئیسلامییەکان دەناسرێ، ئیسلام پێش هەموو شتێ، ئیدۆلۆژیی سیاسییە. ناوبراو داوای لە لایەنگرانی کردووە، بۆ بەرپا کردنی دەوڵەتی ئیسلامی کار بکەن.[٩]

> **چەمکی ئیسلامی سیاسی، بە زۆری بۆ ناساندنی ئەو ڕەوتە ئیسلامییانە بە کار دێت کە دەیانەوێ حکومەت یان دەوڵەتی ئیسلامی کە لە سەر بنەمای پرەنسیپە ئیسلامییەکان دامەزرابێت، پێک بێنن**

ئیسلامییەکان، خۆیانیش بە گشتی لەو باوەڕەدان کە دینی ئیسلام، هەموو پێکهاتە و تایبەتمەندییەکانی ژیانی مرۆڤایەتیی تێدایە و دەتوانێ وڵامدەری هەموو پرسەکانی کۆمەڵگا بێت. بە بۆچوونی موحسین عەبدولحەمید، دینی ئیسلام، دینێکی گشتگیرە. هەموو ئامرازەکانی بەڕێوە بردنی کۆمەڵگا، چونیەتیی ئیدارە کردنی سیاسەت و ئابووریشی تێدایە.[١٠] بە گشتی ڕەوتە ئیسلامیەکان، لەو باوەڕەدان کە لە قورئان و سوننەتەکانی پەیامبەر و حەدیس، هەموو پێویستییەکانی بەڕێوە بردنی نیهادە سیاسییەکانی تێدایە و هەروەها وڵامی بۆ هەموو پرسیارەکانی تاکی نێو کۆمەڵگا پێیە.

سەرەتای سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی لە کوردستان

محەممەد سەید نووری بازیانی،[١١] پێی وایە دەبێ جیاوازی بکرێ لە نێوان بیری سیاسیی کوردی و دروست کردنی ڕێکخراوی سیاسیی کوردی. ئەو پێی وایە کە بیر و هزری سیاسیی ئیسلامیی کورد، کەوتۆتە پێش دروست بوونی ڕێکخراوی سیاسیی کوردی و ئەو بیرەش بە

شێوەی جیاواز خۆی دەرخستوە. ئەو لەو بڕوایە دایە کە بیر و هزری سیاسیی کوردی لە نێو بزووتنەوەکانی شێخ عەبیدوڵڵا نەهری، شێخ مەحموودی حەفید و شێخ عەبدولسەلام دیار بووە و هەروەها بە ڕوونی لە نێو نووسینەکانی بیرمەندی ئیسلامیی نوێخوازی کورد، سەعید نوورسی[١٢] خۆی دەرخستوە.

بە گوێرەی بۆچوونی بازیانی، هزر و بیری ئیسلامیی کوردی، بە شێوەی بزووتنەوەش خۆی دەرخستووە و، داوای ڕیفۆرم کردن لە دەزگا ئیدارییەکانی عوسمانی و نەهێشتنی نادادوەری و ڕاوەستاندنی سەرکوت دژی گەلی کوردی، کردوە.

بەشێکیش لە چاوەدێرانی مێژووی سیاسیی کورد لەو باوەڕەدان کە یەکەمین دەرکەوتنی ئیسلامی سیاسیی کورد، دەگەڕێتەوە بۆ کۆتاییی سەدەی هەژدە و سەرەتای سەدەی نۆزدە. ئەویش، بە گوتەی سامی شۆرش،[١٣] کاتێک دەست پێدەکا کە کۆمەڵێک میر و سەرۆک خێلی کورد، لە بەر ئەوەی بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی دەسەڵاتدارانی عوسمانی یەکی نەدەگرتەوە، بە هاوکاریی شێخەکان، پەرەیان بە تەریقەتی سۆفیگەری داوە. ئەم ڕێبازەش، بە شێوەیەکی بەرچاو پەرەی سەندووە. ئامانجی شێخەکانش ئەوە بوو، دەسەڵات و کۆنترۆڵی دەسەڵاتیان ڕابگرن بە سەر خەڵکەکەدا، بە جۆرێک کە بتوانن خەڵک بۆ پشتیوانی لە ڕێبەرانی سیاسی کۆ بکەنەوە. هێندێک شارەزای ئیسلامی سیاسی وەک عەبدولڕەحمان سدیق، لەو باوەڕەدان کە ڕیشەی ئیسلامی سیاسی لە کوردستان، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی ئەفسەرێکی کورد بە ناوی محەمەد فازل داغستانی لە نێو سپای عوسمانی بوە و سدیق پێی وایە کە داغستانی هەوڵی داوە، ڕێکخراوێکی برایانی موسڵمان لە نێو کوردەکان دروست بکا.

هووشەنگ ئاوسی[١٤] سەرەتای دەسپێکی ئیسلامی سیاسی دەگەڕێنێتەوە بۆ بڵاو کردنەوەی وتارەکانی سەعید نوورسی لە ڕۆژنامەی ئەلبورکان لە ساڵی ١٩٠٧ لە ئیستانبووڵ، ئەو کاتەی کە نوورسی لەوێ دەژیا. ناوبراو، لە پەیوەندی لەگەڵ شۆڕشی ١٩٠٩، تۆمەتبار و دەسبەسەر دەکرێ. ئاوسی پێی وایە، دەکرێ ئەو ڕووداوە، وەک سەرەتای دەسپێکی ئیسلامی سیاسیی کورد لە تورکیە، چاو لێ بکرێ. مەسعوود عەبدولخالەقش سەرەتای سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی ئەگەڕێنێتەوە بۆ چالاکییەکانی سەعید نوورسی و پێی وایە کە سەرەتای دەسپێکی بزووتنەوە ئیسلامییەکان، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی کە نوورسی لە ساڵی ١٩٠٨، بزووتنەوەی محەمەدی دروست دەکا. مەسعوود عەبدولخالق پێی وایە کە لەوانەیە بزووتنەوەی محەمەدی، گرنگترین بزووتنەوەی ئیسلامیی کورد بێت کە دوای ڕووخانی خەلافەتی ئیسلامی دروست کرابێ.[١٥]

بە گوێرەی بۆچوونەکانی سیوەیلیش، پاش ڕاگەیاندنی دروست کردنی دەوڵەتی عێراق لە ساڵی ١٩٢١، لە عێراق چەند کۆمەڵەی ئیسلامی دروست دەکرێن. ئەم کۆمەڵانەش شاخەیان لە کوردستان دەکەنەوە و، چالاکیی جۆراوجۆر دەس پێدەکەن، کە تێیدا زۆر تەرکیز دەکەنە سەر بانگەوازی ئیسلامی، خێرخوازی، پەروەردە و بڵاو کردنەوەی کولتووری ئیسلامی. سیوەیلی دەڵێ پاش دروست کردنی دەوڵەتی عێراق، دوو حیزبی ئیسلامیی کوردیش بە ناوەکانی حیزبی ئیسلامیی کورد و پارتی ئیسلامیی کورد دروست دەبن. سیوەیلی پێی وایە کە دەکرێ دروست کردنی ئەو دوو حیزبە ئیسلامییە، وەک سەرەتای دروست بوونی بزووتنەوەی ئیسلامی لە کوردستان سەیر بکرێ.[١٦]

سەبارەت بە سازانی بیرو باوەڕ (ئیمان) لەگەڵ چەمکەکانی سەردەم وەک مودێرنیتە، زانست، دیموکراسی و ئازادی، بە بۆچوونی

بالّجی، نوورسی تەواوی ژیانی لە هەوڵی ئەوە دا بوو کە بیسەلّمێنێ کە بیرو باوەڕ، نەک لەگەڵیان دژ نییە، بەڵکوو بە پێچەوانەوە، ئەم چەمکانە بە تەواوی لە ئاشتەوایی دان.[١٧]
سەعید نوورسی هەوڵی دەدا، هاوکات لەگەڵ داکۆکی لە بایەخە ئیسلامییەکان، بە چاوی ڕێزەوە سەیری گەلەکەی بکا، ئەم جۆرە هەڵوێستەش، دواتر لە نێوان مەلا کوردەکان بەربڵاو بووەوە(مارتین ڤان بروینسن).[١٨]
ئیسلامی سیاسی ئەگەرچی پێش ساڵەکانی هەشتاکانی سەدەی بیست، لە بەشە جیاجیاکانی کوردستان، بەپلەی جیاواز چالاکیی هەبوە، بەڵام لە لەدەیەی ١٩٨٠ەوە، ئیدی، لە کوردستان بە تایبەت لە باشووری کوردستان، زۆر بە هێزەوە خۆی دەرخستەوە. ئەویش بە دروست بوونی کۆمەڵێ حیزب و گرووپی ئیسلامیی جیهادی، وەک بزووتنەوەی ئیسلامیی کوردستان.

باشووری کوردستان

ئیسلامی سیاسی لە ڕێگای حیزبی ئیسلامیی عێراق، کە لقێکی برایانی موسڵمانە، گەیشتۆتە باشوری کوردستان. برایانی موسڵمان، لە ساڵەکانی ١٩٤٠ بە دواوە، لە عێراق چالاکییان کردوە، بەڵام لە سەرەتا وەک ڕێکخراوی ساکار. پاشان لە ساڵی ١٩٦٠، حیزبی ئیسلامیی عێراق دادەمەزرێت. دیارە بە هۆی دۆخی سیاسیی ئەو کاتی عێراق، دوای چەند مانگ قەدەغە دەکرێ. سەرەتای کاری ئیسلامی سیاسی لە کوردستانی عێراق، دەگەڕێتەوە بۆ چالاکیی ئەو کۆمەڵانە کە لە دەیەکانی چل وپەنجا لە سەدەی ڕابردوو، لە لایەن برایانی موسڵمانەوە لە عێراق دروست کرابوون، وەک «جەمعیە ئەلئاداب ئەلئیسلامییە» لە ساڵی ١٩٤٦، «کۆمەڵەی ڕزگاریی فەلەستین»، لە ساڵی ١٩٤٩.
لە ساڵانی ١٩٥٠بە دواوە، برایانی موسڵمان توانیان پەلوپۆ بهاوێژن بۆ باشووری کوردستان و، توانیان زانایانی دینی، ڕووناکبیر و لاوانی موتەدەیینی کورد، بۆ لای پڕۆژەی ئیسلامیی برایانی ئیسلامی ڕابکێشن. کەسایەتیی هەرە ناسراوی کورد کە ئەندامی چالاکی (الاخوان المسلموون) برایانی موسڵمان لە عێراق بووە، شێخ ئەمجەد زەهاوییە. ناوبراو، لەو ڕێکخراوە مەدەنیانەی کە لە ساڵی ١٩٤٠ لە عێراق دامەزراون بەشداریی کردوە. بەشداریی ناوبراویش، کاریگەریی بەرچاوی هەبووە لە پەرە سەندنی چالاکیی ئەو ڕێکخراوانە، لە باشووری کوردستان.
گەرچی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستان، لە باری ئیدئۆلۆژییەوە، سەر بە برایانی موسڵمانی جیهانییە، بەڵام بە گوێرەی بۆچوونی مەسعوود عەبدولخالق، چالاکییەکانی کۆمەڵ و بزووتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق، بە زۆری لەسەر ئەو هێڵی فیکری ئیسلامییەی زانکۆی ئیسلامی کە لە لایەن سوڵتان عەبدولحەمید، ئەل-ئەفغانی و ڕەشید ڕەزا لە ساڵی ١٩٠٨-١٩٠٩دامەزراوە، کار دەکەن.[١٩]

ڕۆژهەڵاتی کوردستان

شۆڕشی گەلانی ئێران(شۆڕشی ئیسلامیی ئێران) لە ساڵی ١٩٧٩، ئەو دەرفەتەی ڕەخساند کە عیلمانییەکان و کەسایەتییە دینییەکان بەشداری لە چالاکیی سیاسیدا بکەن. لەگەڵ بەهێز بوونی شیعەگەری لە ئێرانی پاش شۆڕش، لە بەرامبەریشدا، کەسایەتییە دینییە کوردەکان کە بە گشتی سەر بە مەزهەبی سوننە بوون، دەستیان بە چالاکیی سیاسی ومەدەنی کرد. شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران، نە تەنیا بۆ شیعەکانی ناوچەکە، بگرە بۆ بزووتنەوە سوننییەکانی ناوچەکە و دوورتریش، بوو بە ئیلهام بەخش.
لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ئیسلامی سیاسی، کاریگەریی لە سەر خەڵکی ڕۆژهەڵات زۆر سنووردار بووە. عەلی عیزەتیار پێی وایە

لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بزووتنەوەیەک کە بە تەواوی دینی بێت و تەنها ئامانجی گەڕانەوەی خەلافەتی ئیسلامی بێت، وجوودی نەبوە.[٢٠] خەباتی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لەسەر بنەمای پرسی نەتەوەیی بنیاد نراوە. سەرەڕای ئەوەی کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ڕەنگاورەنگە، بەڵام بزووتنەوەی نەتەوەیی بە گشتی وەک بزووتنەوەیەکی عیلمانی(سکیولار) ماوەتەوە. بزووتنەوەکە هەوڵی داوە ئەم ڕەنگاورەنگییەی، لە پڕۆژەی نەتەوەییی کورد لە ئێراندا بگونجێنێ. بە گشتی لە نێوان، دیندار و عیلمانییەکان، نە پێش شۆڕشی ١٩٧٩، نە لە دەورانی شۆڕشی ئیسلامیی ئێرانیشدا، گرژییەکی ئەوتۆ ڕووی نەداوە.

ئیدئۆلۆژیی ئیسلامی یان ئیسلامی سیاسی، لە کوردستانی ئێران، لە لایەن ئەحمەد موفتیزادە، لە ساڵەکانی ١٩٦٠، هاوکات لەگەڵ سەرهەڵدانی وتاری سیاسیی شیعە لە ئێران دروست بوە. پێش ئەو سەردەمە، ئیسلام لە شێوەی کۆنەپارێز و سوننەتی، لەئارادا بووە و بەشێک بووە لە پڕۆژەی ناسیونالیزمی کورد.[٢١] لە ساڵەکانی ١٩٦٠، لە سەروبەندی سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسیی شیعە لە ئێران، زۆر کوردی دینداریش وازیان لە بیرو باوەڕی نەتەوەیی هێناوە و بەرەو لای پڕۆژەی ئیسلامی سیاسیی مەکتەبی قورعان ڕۆیشتن.[٢٢] سەرەتای چالاکیی ئیسلامی سیاسیی سوننی لە کوردستانی ئێران، ئەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٦٤، ئەو ساڵەی کە موفتی زادە لە زیندانی سنە ئازاد کرا.[٢٣] موفتیزادە تا ساڵی ١٩٦٣ چالاکیی نەتەوەیی دەکا و لەو دەمە بەدواوە، واز لە چالاکیی نەتەوەیی دێنێ و بەرەو چالاکیی ئیسلامی دەچێ.[٢٤] جەماڵ خەسرەوی پێی وایە کە مەکتەبی قورعان کۆنترین ئیدیولۆژیی سیاسیی ئیسلامی سوننییە لە کوردستانی ئێران.[٢٥]

> **ئیسلامییەکان، خۆیانیش بە گشتی لەو باوەڕەدان کە دینی ئیسلام، هەموو پێکهاتە و تایبەتمەندییەکانی ژیانی مرۆڤایەتیی تێدایە و دەتوانێ وەڵامدەری هەموو پرسەکانی کۆمەڵگا بێت**

لە سەروبەندی شۆڕشی گەلانی ئێران، کەسایەتییە دینییەکان، هاوکات لەگەڵ بزووتنەوە نەتەوەییەکانی ڕۆژهەڵات، لە قۆناغی نهێنیدا دەردەچن. شێخ عیزەدین حوسەینی و موفتیزادە وەک دوو کەسایەتیی دیاری دینی دەردەکەون. لە سەروبەندی شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران، مەکتەبی قورعان یەکێک لە کاریگەرترین بزووتنەوە دینییەکان بوو، کە نوێنەرایەتیی ئیسلامی سیاسیی لە کوردستانی ئێراندا دەکرد.

موفتیزادە وەک ڕێبەری بزووتنەوەیەکی کورد هاتە ناو مەیدانی سیاسیی ئێرانەوە و پشتیوانیی لە دامەزراندنی سیستەمێکی ئیسلامی لە ئێران کرد، کە تێیدا، مافەکانی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵات دەستە بەر بکرێت. لە سەرەتای شۆڕش، موفتیزادە، هاوکات لەگەڵ بردنە پێشی پڕۆژەی ئیسلامی سیاسی، داکۆکیی لە مافەکانی گەلی کورد کردوە. لەکونفرانسێکدا، کە لە ١٧ و ١٨ی مانگی مارسی ١٩٧٩، پێک هات، کەسایەتی و ڕێبەرە دینییەکانی شارە جیاجیاکانی کوردستان(ڕۆژهەڵات)، داخوازییەکانی گەلی کوردیان لە مەنیفێستۆیەکدا و لە سی خاڵدا، گەڵاڵە کرد. مەنیفەستۆکە لە لایەن شێخ عیزەدینی حوسەینی، شێخ جەلال حسەینی، ئەحمەد موفتی زادە، مەلا محەمەد ڕەبیعی، مەلا عەبدوڵا محەمەدی... واژۆ کراوە.[٢٦]

بەڵام بە هۆی ناڕوونیی هەڵوێستەکانی، موفتیزادە، هەم لە لایەن کۆماری ئیسلامی و، هەم لە لایەن بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردەوە،

بە گومان و بەچاوی دوردۆنگییەوە لێی ڕوانراوە. لایەنی دینیی مەکتەبی قورعانیش زۆر بەرجەستە بووە و ئامانجی مەکتەب دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی بوە.[٢٧] بە بەشداری لە ریفراندۆمی کۆماری ئیسلامی لە ٢١ی ئابریلی ١٩٧٩، مەکتەبی قورعان، هێڵی خۆی لە هێڵی ئەحزابی ناسیۆنالیستی کورد جیا کردەوە، کە ئەوان ڕیفراندۆمیان بایکۆت کرد. بە گوتەی موفیدی، سیاسییەکانی ناوەند، موفتیزادەیان وەک نوێنەری کورد و سونە بەکار دەهێنا، تەنها بۆ بەدەست هێنانی ڕەوایی و مەشروعییەت بۆ سیاسەتەکانی ناوەند. هێندێک وەک بروینسن،[٢٨] موفتیزادە وەک ڕێبەرێکی ئیسلامۆ- ناسیونالیست[٢٩] سەیردەکەن وەک سیاسییەکی ئیسلامی کە هەوڵی داوە لە شیعە نیسبەتەن لیبراڵەکانی دەوروبەری ئەبولحەسەن بەنیسەدر، هاوکاری وەر بگرێ.[٣٠]

دوای دروست بوونی مەکتەبی قورئان لە لایەن موفتیزادەوە، زۆری پێ ناچێ کە مەکتەب تۆمەتبار دەکرێ بەوەی کە چالاکییەکانی سیاسییە و وەک هەڕەشە بۆ سەر کۆماری ئیسلامیی ئێران دەبینرێ. زۆربەی ڕێبەرانی مەکتەب زیندانی دەکرێن و، پاشان لە سێدارە دەدرێن.[٣١] سەبارەت بە هێڵی فیکریی حوسەینی و موفتی زادە، حوسەینی وەک کەسایەتییەکی ئیسلامو-ناسیونالیست و نوێخواز، هەڵسو کەوتی دەکرد و دەناسرا، بەڵام موفتیزادە، زیاتر وەک دینداری دەبینرا، کە کاری دەکرد بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لە ئێراندا، کە لە چوارچێوەی ئیسلامدا، تایبەتمەندییەکانی پێناسەی کورد دەستەبەر بکرێ.

> ئیسلامی سیاسی ئەگەرچی پێش ساڵەکانی هەشتاکانی سەدەی بیست، لە بەشە جیاجیاکانی کوردستان، بەپلەی جیاواز چالاکیی هەبوە، بەڵام لە لەدەیەی ١٩٨٠وە، ئیدی، لە کوردستان بە تایبەت لە باشووری کوردستان، زۆر بە هێزەوە خۆی دەرخستەوە

لە ڕابردوو چەندین بزووتنەوەی ناسیونالیستیی کورد، دین و ناسیونالیزمیان تێکەڵاو کردووە، بەڵام جەوهەرەکەی دین بووە. ئەزموونی موفتیزادە نیشانی دا، کە خزاندن و تێکەڵ کردنی ئیسلامی سیاسی بە پرۆژەی سیاسیی کورد، نەیتوانی پشتیوانیی کۆمەڵانی خەڵک بۆ لای خۆی ڕابکێشێ. ناڕوون بوونی هێڵی موفتیزادە، نە وەک بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی و، نە وەک بزووتنەوەیەکی ڕوونی ئیسلامی، بووە هۆی تێنەگەیشتن لە هەڵوێستە سیاسییەکانی مەکتەبەبی قورعان.

گەرچی ڕێبەرانی بزووتنەوە ڕزگاریخوازەکانی کورد لە هەموو کوردستان لە سەرەتای سەدەی بیست، وەک شێخ سەعید پیران، قازی محەممەد، شێخ مەحموود بەرزەنجی، شێخ عەبدولسەلام بارزانی، شێخ ئەحمەد بارزانی، مستەفا بارزانی، هەموویان کەسایەتیی ناسراوی دینی بوون، بەڵام هیچکامیان ئیسلامی نەبوونە. هۆکاری سەرەکیی پشتیوانیی خەڵک لەو ڕێبەرانەش، ئەگەڕێتەوە بۆ هەڵوێستە نەتەوەییەکانیان و داکۆکییان لە پرسی نەتەوەیی کورد.

باکووری کوردستان

عیلمانییە کەمالیستەکان دوای هاتنە سەرکار لە تورکیە، لە ماوەی دەیەکانی ١٩٢٠ و ١٩٣٠، هەنگاوی بنەڕەتیی توندیان دژی کوردە ناسیونالیستەکان و هەروەها ڕێبەرە دینییەکان، وەک شێخە سۆفییەکان هەڵگرت و هەموو مەدرەسە دینییەکان و تەکیەکان، قەدەخە کران. بەشێکیان بە نهێنی درێژەیان بەچالاکی دا، بەڵام تەریقەتەکانی سۆفی بەشێکی بەرچاو لە ڕۆڵی سوننەتیی خۆیان

لە دەست دا.

گەرچی پێش ساڵەکانی ١٩٨٠، گوشاری عیلمانییەتییەت لە سەر دین خاوبوونەوەی بە خۆیەوە دیتبوو، بەڵام لە سەروبەندی کودتای سەربازیی ساڵی ١٩٨٠، چاو بەم سیاسەتەدا خشێنرایەوە. بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ڕێکخراوە چەپەکان، ژێنراڵەکانی تورکیە لە سەرەوەی هەرەمی دەسەڵاتەوە، پرۆژەی بە ئیسلامی کردنەوەی کۆمەڵگای تورکیەیان گرتە پێش. ئەویش بە خێراییەکی بەرچاو دەست کرا بە ساز کردنی مزگەوت، پەروەردەی ئیجباریی دین، خرایە ناو بەرنامەی خوێندنی قوتابخەوە.[٣٢]

چەندین بزووتنەوە و گرووپی ئیسلامی لە ئاستی تورکیە، لە ساڵەکانی ١٩٧٠ و ١٩٨٠، توانیان پشتیوانی و پشتگیری لە نێو کوردی تورکیە وەدەست بێنن، بە تایبەت بزووتنەوەی نوورسی، کە تێیدا، هەستی نەتەوەییی کورد بە شێوەیەکی ئاشکرا دەردەکەوێ.[٣٣] بزووتنەوەی نوورسی زۆرترین لایەنگریان هەیە، و لەوانەیە گەورەترین بزووتنەوەی دینی بێت لە تورکیە. بزووتنەوەی نوورسی، لە نێو کوردەکانی تورکیە، وەک جۆرێک تەریقەتی لێ هاتووە.[٣٤]

بە گوێرەی بروینسن، لە ساڵەکانی ١٩٨٠ بە دواوە، لە تورکیە، پێناسەی ئێتنیکی و نەتەوەییی کورد، خۆی دەسەپێنێ بە سەر بزووتنەوە ئیسلامییەکاندا و بزووتنەوەی کورد لە ژێر هێژموونی پارتی کرێکارانی کوردستان خۆی ساز دەداتەوە. لە هەمان کاتدا، ناسیونالیزمی تورک، پەنا دەباتە بەر ئیسلامگەرایی، بۆ بەرەو پێشەوە بردنی پرۆژەی ناسیولائیزمی تورک. بە جۆرێک هەر دوو ئیدۆلۆژیی تورکیزم ـ ئیسلامیزم، دەبنە ئیدئۆلۆژییەکی دەوڵەت و تا ڕادەییەکی زۆر، وەک ئیدئۆلۆژیی نوێی دەوڵەت لە تورکیە دەچەسپێنرێ. لە لایەکی دیکەوە، ئەندامانی ناسیونالیستی پان-تورک، خۆیان دەخزێننە ناو بزووتنەوەی نوورسی کە فەتحوڵلا گویلەن ڕێبەریی دەکا. لەو کاتە بە دواوە، گویلەنیش ئیدی وتارەکانی بە ئاشکرا هەڵگری ئیدئولۆژیی ناسیۆنالیستیی تورکن. بەهێز بوونی هەستی ناسیۆنالیستی تورکەکان لە نێو بزووتنەوەی نوورسی، دەبێتە هۆی بەهێز بوونی هەستی نەتەوەیی ئەندامەکانی کوردی نێو بزووتنەوەکە.[٣٥]

لە ساڵی ١٩٨٠، حیزبوڵلای کوردی دادەمەزرێ و لە شارەکانی دیاربەکر و باتمان، چالاکی دەست پێ دەکەن. حیزبوڵلا بۆ ئەوەی پێگەی خۆی بپارێزێ لە نێو کۆمەڵگای کورد لە کوردستانی تورکیە، کەوتە شەڕ لەگەڵ پارتی کرێکارانی کوردستان ـ پ‌ک‌ک و لە ساڵەکانی ١٩٩٢ تا ١٩٩٥، لە شارەکانی دیاربەکر و باتمان، حیزبوڵلا، بە سەدان ئەندامی پکک دەکوژن.[٣٦] عیسا ئاڵتسۆی (بەگاشی) لە کتێبێکدا کە لە ساڵی ٢٠٠٤ نووسیویەتی، کوردەکان وەک ئەندامانی نەتەوەیەکی مەزن ناو دەبات و دەڵێ، حیزبوڵلای کوردی، وەک بزووتنەوەیەکی ئیسلامی، داکۆکی لە مافە ئیسلامی ئینسانییەکانی کوردی موسڵمان دەکا و بە دوای چارەسەرییەکی ئیسلامیانە بۆ پرسی کوردە لە تورکیە.[٣٧] بەڵام بروینسن پێی وایە کە لە ساڵەکانی ١٩٩٠، ڕێکخراوی حیزبوڵلا، کە بە نهێنی لە باکووری کوردستان چالاک بووە، هاوکاریی سپای تورکی کردووە و بە سەختی دژی پکک شەڕی کردووە.[٣٨] لە تورکیە، سەرەڕای دەیان دەیە لەدامەزراندنی سیستەمی عیلمانییەت، بەڵام تەریقەتی نەقشبەندی، بە ڕێکخراوترین گرووپی ئیسلامی لە باکووری کوردستان ماوەتەوە.[٣٩]

کۆبەند

دەکرێ قۆناغەکانی دروست بوونی ئیسلامی سیاسی لە کوردستان بەم سێ قۆناغەی خوارەوە دابەش بکەین: یەکەمین قۆناغی سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی ئەگەڕێتەوە بۆ

کۆتایی سەدەی هەژدە و سەرەتای سەدەی نۆزدە. قۆناغی دووهەمیش، دەگەڕێتەوە پاش یەکەمین شەڕی جیهانی و قۆناغی سێیەم، دەگەڕێتەوە، بۆ ساڵەکانی ١٩٥٠.

جیاوازیی نێوان بزووتنەوە عیلمانی-دینییەکانی کورد لە ڕابردوودا و بزووتنەوە ئیسلامییە هاوچەرخەکان، لەوەدایە کە لە ڕابردوودا، بزووتنەوەکان پرۆژەی نەتەوەییان هەبوو، بەڵام بە گشتی بە جەوهەری دینییەوە. ئیسلامییە هاوچەرخەکان، بە تایبەت لە عێراق، چەندین دەیە، یان ئەوەیە کە پرسی پێناسەی نەتەوەییی کوردیان پشتگوێ خست، یان ئەوەیە، تەنها بە دوای چارەسەرییەکی ئیسلامیانە بۆ پرسی نەتەوەییی کورد گەڕاون.

لە ڕابردوو، ڕێبەرانی کورد بە هێزەوە داکۆکیان لە پێناسەی نەتەوەیی کورد کردووە، بەڵام بۆ ئیسلامییە هاوچەرخەکان، بە گشتی پێناسەی ئیسلامی بە سەر پێناسەی نەتەوەیی کورددا زاڵترە. لە وتارەکانیان دا، بە گشتی مێژووی کورد دەبەستنەوە بە مێژووی هاتنی ئیسلام بۆ کوردستان.

لە بەرامبەر ئیسلامو- ناسیونالیزمی وڵاتانی دەوروبەر، لە نێو ئیسلامییەکانی کوردستانیش، کەسانی ئیسلامو-ناسیونالیست دەرکەوتوون، کە بە هێزەوە داکۆکی لە بەرژەوەندییەکانی گەلی کورد دەکەن. ئەم چینە لە ئیسلامو-ناسیونالیستە کوردستانییانە، داکۆکی لە هەر دوو پێناسە، واتە ئیسلامی بوون و کورد بوونیان دەکەن.

لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئەگەرچی دوای شۆڕشی ١٩٧٩ لە ئێران، ئیسلامی سیاسی بە هێزەوە خۆی دەرخست، هەر وەک لە باکووری کوردستان، ڕێبەرایەتیی سیاسی کەوتە دەست ڕێبەرە عیلمانییەکان. لە باشووری کوردستان، بزووتنەوەی ئیسلامی سیاسی، بە تایبەت جەریانی سەلەفیی جیهادی، زۆر لە بەشەکانی دیکەی کوردستان بە هێزتر بوو.

لە کۆتاییدا، لەم کورتە نووسراوەیەدا، هەوڵ دراوە تیشک بخرێتە سەر سەرەتای سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی لە هەر سێ پارچە گەورەکەی کوردستان، هەتا پاش ساڵەکانی ١٩٨٠. بەڵام، ئەم نووسراوەیە دەرفەتی ئەوەی نەبوو کە بپەڕژێتە سەر بەشێک لەو ڕێکخراو و جەریانە ئیسلامیانە لە کوردستان، کە پاش ساڵەکانی ١٩٨٠ و دواتر، چالاکییان دەست پێ کردوە. بە تایبەت جەماعەتی جەماعەت و ئیسلاح و، هەروەها سەرهەڵدانی سەلەفیسم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان. بۆیە پرسی چالاکیی جەماعەتی دەعوەت و ئیسلاح و گرووپەکانی دیکە...، دەشێ ببن بە بابەتی لێکۆڵینەوەی جودا.

*. پسپۆڕ لە بواری ئیسلامی سیاسی

سەرچاوەکان

[1]. Ayoob, Mohammed. 2008. The manyfacesofpoliticalislam - religionandpolitics in themuslimworld. Michigan :Éditeur :University of Michigan.

[2]. بۆ زانیاریی زیاتر، سەیری ئابڵووقەی مەکە، لە کاییەنگر و پیجی هادی جهەیمین بکە. https://mail. google. com/ mail/u/0/#search/johaymin+maque?projector=1

[3]. Kurdcanal TV. 2014. Interview avecAboubakr Ali. « ئیسلامی سیاسی لە کوردستان». https://www. youtube. com/watch?v=UJ0C2FfxUpY&feature=share&app=desktop

[4]. Knudsen, Are J. « Political Islam in the Middle East ». In: Michelsen Institute - CMI Report, R 2003: 3

[5]. Denoeux, Guilain. « The Forgotten Swamp: Navigating Political Islam ». In : Middle East Policy, June 2002 , p. 61, vol. 9. , n° 2, p. 56-81.

[6]. Étienne, Bruno. « L'islamisme comme idéologie et comme force politique ». In : Cités, 2003, vol. 14, n° 2, p. 45-55.

[7]. Roy, Olivier. 1992. L'échec de l'islampolitique. Paris. Collection: Édition du Seuil.

[8]. Fuller, Graham E. «The Future of Political Islam ». New York: Palgrave Macmillan, 2003, p. xi.

[9]. Ayoob, Mohammed. « The many faces of political islam - religion and politics in the muslim world ». Michigan : Editor : University of Michigan Press, 2008, p. 67. 213 pages.

[10]. چاوپێکەوتــن لەگەڵ موحســن عەبدولحەمیــد، یەکێک لە ڕێبەرانی پێشووی حیزبی ئیســلامیی عێراق و سەرۆکی حکومەتی گواستنەوەی عێراق لەساڵی ٢٠٠٤.
[11]. Al-Baziani, Muhammed S. N. 2011. «الإسلاميون في كردستان العراق والمشاركة السياسي». Pp. 26-29, in : الحركة الإســلامية في كردســتان. Éditeur : Centre Al-mesbar.
[12]. سەعید نوورسی دامەزێنەری بزووتنەوەی نوورسیبوە. ئامانجی بزووتنەوەکەش، خوێندنەوەی نوێ بووە بۆ دەقە دینییەکانی ئیسلام، بە لەبەرچاوگرتنی پێویستییەکانی کۆمەڵگای سەردەم.
https://rlp. hds. harvard. edu/faq/said-nursi.
[13]. Shoresh, Sami. (2011). « دعــوات الإصلاح وفتاوى العنف: الإســلام السياســي في كردســتان العراق». Pp. 29-33, In : الحركة الإســلامية في كردســتان. Éditeur : Centre Al-mesbar.
[14]. Awsi, Houchang. (2014). « Kharītahal-Īslām al-siyasî al-kurdī wa-al-mawqif min Dāish ». Al-Markaz al-kurdî li dirāsāt al-astratijî. 2014.
[15]. Abdulkhaliq, Masoud. (2014). « ناســنامەی حیزبــە کوردســتانییەکان ڕەوتەکانیــان، ئایدۆلۆژییەکانیــان، هەڵســەنگاندنەکانیان». Hewlêr (Erbil) - [Irak]: Libraire de HajiQadirKôyî, Série 194, 2ème Édition 2014.
[16]. Siwayli, Idris. (2011). النشــأة والتطــور: التيــارات الإســلامية في كردستان العراق». Pp. 2-7, in : الحركة الإسلامية في كردستان. . Éditeur : Centre Al-mesbar.
[17]. Balci, Bayram. (Juillet 2003). « Les écoles néo-nurcu de FethullahGülen en Asie centrale : implantation, fonctionnement et nature du message véhiculé par le biais de la coopération éducative». Pp. 305-330, In : Sciences, savoirs modernes et pouvoirs dans le monde musulman contemporain. N° 101-102, https://journals. openedition. org/remmm/54
[18]. Van Bruinessen, Martin « The Kurdsand Islam », Working Paper no. 13, Islamic Area Studies Project, Tokyo, Japan, 1999.
[18]. Van Buinessen, Martin. (1991). « Religion in Kurdistan ». First published in Kurdish Times (New York) vol. 4, nos. 1-2 1991, Pp. 5-27.
[19]. Abdulkhaliq, Masoud. (2014). سەرچاوەی پێشوو
[20]. Ezzatyar, Ali. (2016). The Last Mufti ofIranian Kurdistan: EthnicandReligiousImplications in theGreaterMiddle East. New York : Publisher : Palgrave Macmillan.
[21]. Mofidi, Sabah. (2006). Cited By Jamal Khosrawi et al. , in “The Islamist Maktab-Quran in Iran and Its Challenges for Kurdish Nationalism”, IN: Journal of Ethnic and Cultural Studies 2016, Vol. 3, No. 1, 59-73
[22]. Jamal Khosrawi et al. “The Islamist Maktab-Quran in Iran and Its Challenges for Kurdish Nationalism”, IN: Journal of Ethnic and Cultural Studies 2016, Vol. 3, No. 1, 59-73
[23]. Kurdistan Tribune Report. (2014). « History of Sunni political Islam in Eastern Kurdistan (Iran)», http://kurdistantribune. com/history-of-sunni-political-islam-eastern-kurdistan-iran/.
[24]. Mofidi‹, Sabah. Religion and Politics in Eastern Kurdistan (With a Focus on Maktab Qur’an During Iranian Revolution, 1979). Journal of Politics and Law; Vol. 8, No. 3; 2015 ISSN 1913-9047 E-ISSN 1913-9055 Published by Canadian Center of Science and Education
[25]. Jamal Khosrawi et al. ,سەرچاوەیپێشوو
[26]. Mofidi, Sabah. (2006). سەرچاوەی پێشوو
[27]. Mofidi, Sabah. (2006). هەمان سەرچاوە
[28]. Mofidi, Sabah. (2006). هەمان سەرچاوە
[29]. دەســتە واژەی ئیسلامۆناســیونالیزم، لــە لایــەن گومز بە کار هێنــراوە Garcia, Luz Gomez. 2011. « Vers un islamo-nationalisme ». Pp. 23-36, in : Confluences Méditerranée, vol. 76, n° 1.
[30]. Martin van Bruinessen. (1999). سەرچاوەی پێشوو
[31]. Kurdistan Tribune Report. (2014). « مێــژووی ئیســلامی سیاسیی ســوننە لە ڕۆژهەڵاتی کوردســتان », http://kurdistantribune. com/history-of-sunni-political-islam-eastern-kurdistan-iran/
[32]. Leezenberg‹Michiel. « POLITICAL ISLAM AMONG THE KURDS”. University of Amsterdam. Paper originally prepared for the International Conference ‘Kurdistan: The Unwanted State’, March 29-31, 2001, Jagiellonian University/Polish-Kurdish Society, Cracow, Poland
[33]. Van Bruinessen, (1992)سەرچاوەی پێشوو
[34]. Van Bruinessen. (1991) سەرچاوەی پێشوو
[35]. Van Bruinessen, (1999)سەرچاوەی پێشوو
[36]. MehrzadBoroujerdi, Nader Entessar, Martin Kramer, Joseph A. Kéchichian, EmrullahUslu􀀀izbullāh. http://www. oxfordislamicstudies. com/article/opr/t236/e0317
[37]. MehrzadBoroujerdi, Nader Entessar, Martin Kramer, Joseph A. Kéchichian, EmrullahUslu􀀀izbullāh. http://www. oxfordislamicstudies. com/article/opr/t236/e0317
[38]. Van Bruinessen, (1999) هەمان سەرچاوە
[39]. Rabasa, Angel et F. Stephen Larrabee. 2008. The Riseof Political Islam in Turkey. Santa Monica (Californie): Publishedbythe RAND Corporation.